

УДК 37.015.3:316.752 (043.3)

Л. М. КУЛАКОВА, Р. С. КУЛАКОВ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті з позицій теоретико-прикладних наукових досліджень висвітлюється проблема формування моральності підростаючого покоління. Розкривається психолого-педагогічне розуміння умов та факторів морального виховання молодших школярів в умовах навчального процесу. У статті систематизовано численні характеристики таких дефініцій, як «мораль», «моральність», «моральні цінності», «моральні почуття», «моральні переживання», «моральна свідомість», «моральне виховання». Авторами аналізуються основні психолого-педагогічні аспекти формування моральних цінностей у дітей на основі моральних понять, оцінок, суджень та переконань. Визначено основні компоненти, що впливають на формування моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: мораль, моральність, моральні цінності, моральні почуття, моральні переживання, моральна свідомість, моральне виховання.

В статье с позиций теоретико-прикладных научных исследований освещается проблема формирования нравственности подрастающего поколения. Раскрывается психолого-педагогическое понимание условий и факторов нравственного воспитания младших школьников в условиях учебного процесса. В статье систематизированы многочисленные характеристики таких дефиниций, как «мораль», «нравственность», «моральные ценности», «моральные чувства», «моральные переживания», «моральное сознание», «нравственное воспитание». Авторами анализируются основные психолого-педагогические аспекты формирования нравственных ценностей у детей на основе нравственных понятий, оценок, суждений и убеждений. Определены основные компоненты, влияющие на формирование нравственных ценностей у детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: мораль, нравственность, моральные ценности, нравственные чувства, моральные переживания, моральное сознание, нравственное воспитание.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток нашого суспільства підвищує вимоги до формування компетентної особистості, яка може самостійно регулювати власну поведінку й діяльність, визначати перспективи свого розвитку, шляхи й засоби їх реалізації. Ця мета досягається за допомогою морального виховання, формування почуття власної гідності, починаючи з молодшого шкільного віку. Поняття «моральне виховання» визначається на основі співвідношення сутності таких базових понять, як виховання, моральність, мораль.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемі розвитку моральної сфери особистості присвячені чисельні філософські, соціологічні, психологічні та педагогічні дослідження. Так, в психології нею займалися Б.Г. Ананьєв, Г.І. Бочкарьова, І.Д. Бех, Л.І. Божович, М. Й. Боришевський, Л.В. Долинська, В.А. Крутецький, О.В. Киричук, С.Д. Максименко, Р.В. Павелків, Л.Е. Орбан, А.В. Петровський, Л.І. Пилипенко, А.М. Прихожан, Л.І. Рувінський, Д. Б. Ельконін, П. М. Якобсон, М.Г. Ярошевський та інші, в педагогіці – В.О. Сухомлинський, М. Г. Стельмахович та інші автори. В їх працях показано, що моральність являє собою суб'єктивно-ідеальну форму відображення у вигляді уявлень і понять реальних взаємин між людьми, яка регулює моральну сторону діяльності особистості. Формується моральна свідомість особистості як під впливом оточуючого середовища (внаслідок відображення і пізнання реально існуючих взаємин між людьми), так і через освоєння норм, вимог, принципів, ідеалів та ін., відображених у суспільній свідомості.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні основних психолого-педагогічних аспектів дослідження психологічних особливостей формування моральних цінностей у молодших школярів в умовах навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Тлумачному словнику» В. Даля подаються такі визначення: «Вдача (нравъ) - взагалі, одна половина або одна із двох основних властивостей духу людини. Розум і вдача разом утворюють дух (душу у вищому значенні); до вдачі відносяться: воля, любов, милосердя, страсті та ін., а до розуму: розум, ум, пам'ять та ін. Моральний - добронравний, добродієльний, благосний, совісний, гідний, чистий серцем громадянин» [2, с. 479].

Моральність - термін, що найчастіше вживається в мові й літературі як синонім моралі, іноді - етики. У «Короткому словнику» з філософії поняття «моральність» прирівняне до поняття «мораль». Мораль (латинське *mores*-вдачі) - норми, принципи, правила поведінки людей, а також людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності), почуття, судження, у яких виражається нормативна регуляція відносин людей один з одним і суспільним цілим (колективом, класом, народом, суспільством) [15, с. 129]. В. Даль тлумачив слово «мораль» як «моральне учіння, правила для волі, совісті людини». Він вважав: «Моральний - протилежний тілесному, плотському, духовний, щиросердечний. Моральний побут людини важливіше побуту предметного» [2, с. 480].

У більш вузькому значенні поняття «моральність» - це внутрішня установка індивіда діяти згідно зі своєю совістю й на основі вільної волі - на відміну від моралі, яка, поряд із законом, є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда. Мораль діє ззовні, обмежуючи й контролюючи поведінку людини. Моральність має протилежну спрямованість, зсередини людської свідомості в зовнішній світ. Мораль вимагає від людини правильності, моральність же спонукає його до щирої симпатії, любові.

Розглянемо, як визначається дефініція «моральність» у різних словниках. С. Ожегов так тлумачив моральність: «Моральність - це внутрішні, духовні якості, якими керується людина, етичні норми, правила поведінки, обумовлені цими якостями» [6]. У «Тлумачному словнику» дається таке визначення моральності: «1. Сукупність норм, що визначають поведінку людини. 2. Поведінка людини, що ґрунтується на таких нормах» [13].

Мислителі різних століть трактували поняття «моральність» по-різному. Ще в давній Греції в працях Аристотеля про моральну людину підкреслювалося: «Морально прекрасною називають людину, сповнену гідності... Адже про моральну красу говорять із приводу чесноти: морально прекрасним називають слухну, мужню, розсудливу, що й взагалі володіє всіма чеснотами людини». На переконання Платона, «Тільки моральне життя робить людину істинно щасливою як у цьому, так і в іншому житті» [4; 9].

Досить ґрунтовно сутність понять «моральність», «моральні цінності» розкривається в дослідженнях Б. Лихачова, А. Макаренка, І. Свядковського, В. Сухомлинського. А. Гусейнов і Г. Іррлітц висвітлюють моральність як спосіб соціальної регуляції, ціннісного ставлення до світу, суспільну форму відносин між людьми, як те, що залишається в міжлюдських відносинах, якщо позбавити їх предметно зумовленого змісту. Формування моральності в людині здійснюється через виховання. Моральне виховання особистості дитини є одним з найважливіших завдань школи, головним стрижнем всебічного розвитку особистості. Формування - це двосторонній процес, заснований на взаємодії викладача й учнів. Формування передбачає усвідомлення учнями конкретних явищ як цінностей або не цінностей, певне їх до них ставлення. Дуже високо оцінював значення морального виховання Л. Толстой: «Із усіх наук, які повинні знати люди, найголовнішою є наука про те, як жити, роблячи якнайменше зла і якнайбільше добра». У вихованні молодших школярів, як вважає Ю. Бабанський, стороною, що домінує, буде моральне виховання: діти опановують прості норми моральності, вчать відповідати їм у різних ситуаціях [1]. У «Педагогічному словнику» моральне виховання визначають так: «Моральне виховання - цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів і вироблення навичок і звичок моральної поведінки».

Згідно з теорією І. Подласого, моральне виховання - це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття й поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, які відповідають вимогам суспільної моралі [10]. Моральне виховання - це двосторонній процес. Він полягає у впливі вихователів на вихованців і в їх

відповідних діях, тобто в засвоєнні ними моральних понять, у переживанні свого ставлення до морального й аморального у вчинках і у всій поведінці [10].

Поняття «моральне виховання» розмаїте. Саме тому видатний педагог В. Сухомлинський, розробивши виховну систему про всебічний розвиток особистості, цілком обґрунтовано зауважував, що її системоутворча ознака - моральне виховання. В. Сухомлинський зазначав: «Ніхто не вчить маленьку людину: «Будь байдужою до людей, ламай дерева, зневажай красу, над усе став своє особисте». Уся справа в одній, у дуже важливій закономірності морального виховання. Якщо людину вчать добру - учать уміло, розумно, наполегливо, вимогливо, у результаті буде добро. Учать злу (дуже рідко, але буває й так) - у результаті буде зло. Не вчать ні добру, ані злу - однаково буде зло, тому що й людиною її треба зробити». Великий педагог вважав, що «непохитна основа моральності закладається в дитинстві й ранньому отроцтві, коли добро й зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише за умови яскравості наочності, очевидності морального змісту того, що вона бачить, робить, спостерігає» [12].

А. Макаренко серед основних завдань морального виховання виділив, зокрема, такі:

- формування моральної свідомості.
- виховання й розвиток моральних почуттів.
- вироблення вмінь і звичок моральної поведінки [5].

Моральне виховання не укладається в логіку цілеспрямованої діяльності. Моральність не є звичайною метою, її скоріше можна назвати останньою, вищою метою, свого роду метою цілей, яка уможливує існування всіх інших і перебуває не стільки спереду, скільки в основі самої людської діяльності.

Моральне виховання виконує кілька функцій: надає широке уявлення про моральні цінності людського життя й культури; впливає на формування моральних уявлень, понять, поглядів, суджень, оцінок і на цій основі на формування моральних переконань; сприяє осмисленню й збагаченню власного морального досвіду школярів; коректує знання в галузі моралі, отримані з різних джерел; сприяє моральному самовихованню особистості [8]. Одним з основних термінів морального виховання є поняття «моральні цінності». Так, В. Тугаринов надає таке визначення цінностям: «Цінності - суть предмети, явища природи і їх властивості, які потрібні (спостережувані, корисні, приємні та інше) людям певного суспільства або класу й певної особистості як засоби задоволення їх потреб і інтересів, а також ідеї й спонукання як норми, цілі або ідеал» [14]. У «Психолого-педагогічному словнику» Є. Рапацевича поняття «цінності» використовується для тлумачення об'єктів, явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі суспільні ідеали й виступають завдяки цьому як еталони [11]. Таким чином, можна стверджувати, що цінність - це позитивне значення об'єктів матеріального й духовного світу з погляду задоволення матеріальних або духовних потреб особистості й суспільства. На основі аналізу досліджень в галузі аксіології (З. Равкин, В. Тугаринов, О. Дробницький, Т. Любимова і ін.) є виокремлено такі групи цінностей: моральні, інтелектуальні, соціальні, релігійні, естетичні, валеологічні, матеріальні.

Отже, цінності є результатом розвитку потреб вищого рівня у людини. Моральні цінності - вищі цінності людини, головними й визначальними їх категоріями є категорії добра й совісті, честі й блага; вони охоплюють сукупність дій (служіння), принципів, норм моральної поведінки й складаються на основі тих реальностей і вчинків, через призму котрих людина оцінює, схвалює, тобто сприймає їх як добрі, благі, слухні [8].

Головна функція моральних цінностей полягає в тому, щоб сформувати в підростаючого покоління моральну свідомість, стійку моральну поведінку й моральні почуття, виробити активну життєву позицію кожної людини, звичку керуватися у своїх вчинках, діях, відносинах почуттям громадського обов'язку. Моральна свідомість і поведінка дітей формуються в єдності - це кардинальні принципи вітчизняної психологічної науки. Цінності містять у собі елементи морального виховання, найважливіші складові внутрішньої культури людини, які, виражаючись в особистісних установках, властивостях і якостях, визначають її ставлення до суспільства, природи, інших людей, самої себе (Н. Асташова).

Основою аксіології слугують філософські теорії цінностей, розроблені О. Дробницьким, О. Здравомисловим, М. Каганом, В. Тугариновим та ін. Цінність із погляду психологічної науки розглядається як психолого-педагогічне утворення, в основі якого лежить ставлення особистості до середовища й самої себе. Таке ставлення являє собою результат ціннісного акту особистості, який включає суб'єкт оцінки, оцінюваний об'єкт, рефлексію із приводу оцінки і її реалізації. В освітньому процесі ціннісні орієнтації виступають як об'єкт діяльності учителя й учнів [8]. Поза людиною й без людини поняття «цінності» існувати не може, тому що воно являє собою особливий людський тип значимості предметів і явищ. Цінності не первинні, вони виходять із співвідношення світу й людини, підтверджуючи значимість того, що створило людство у процесі історії. У суспільстві будь-які події, так чи інакше значимі, будь-яке явище виконує ту або іншу роль.

Моральні цінності формуються на основі моральних понять, оцінок, суджень, а також переконань, які, в остаточному підсумку, і визначають поведінку й вчинки людини. Морально переконана людина - глибоко упевнена у справедливості моральних норм, визнає необхідність їх виконання. Щоб виховати в учнів певні моральні цінності, потрібно ставити школярів в умови, у яких ці якості проявляються й закріплюються. Традиційно особлива увага в школі приділяється таким моральним цінностям, як доброта, чесність, повага до старших, дружба, ставлення до праці, справедливість, ставлення до батьків, природи, скромність, захист Родина, сміливість, витривалість, шляхетність, почуття власної гідності, уміння поводитися. Іноді дружбу відносять до соціальних цінностей і визначають як близькі відносини, засновані на взаємній довірі, прихильності, спільності інтересів.

Формування - це процес становлення особистості в результаті впливу спадковості, середовища, освіти й власної активності особистості. Традиційно виділяють три напрямки формування моральних цінностей: когнітивний, включає усвідомлення моральних ідеалів суспільства, прийнятих норм поведінки й вбудовування їх у внутрішній план дій; емоційний, що передбачає прийняття моральних ідеалів суспільства на позитивному рівні; поведінковий, що передбачає переживання моральних ідеалів суспільства як внутрішньої потреби. Відтак можна зробити висновок про те, що на формування моральних цінностей впливають три компоненти: знання, емоції й воля. Це важливо враховувати при організації роботи, спрямованої на формування моральних цінностей.

Розглянемо перший компонент. Моральні знання стають переконаннями, за умови якщо вони проявляються в життєвому досвіді, продумані й критично перероблені вихованцями. Моральне переконання - це система життєвих ціннісних орієнтирів, які формуються в дітей у процесі переживання ними різних життєвих ситуацій як власні висновки про правильність або неправильність поведінки й ставлення до інших людей і до себе. Змістовна сторона моральних понять обумовлена науковими знаннями, які учні одержують, опановуючи навчальні предмети. Самі знання про цінності мають не менше значення для загального розвитку школярів, ніж знання з конкретних навчальних предметів.

Другий компонент, - емоційний. Формування моральних цінностей неможливо охарактеризувати поза зв'язком інтелектуального й емоційного в особистісній сфері. Емоції - це внутрішня діяльність, у ході якої первинна інформація про дійсність зазнає певного опрацювання, у результаті чого організм (особистість) одержує «аргументи до дії». Моральні емоції завжди тісно поєднані з моральними цінностями. Це обумовлене тим, що емоції найчастіше спрямовані на певний об'єкт і пов'язані з вираженням ставлення до нього. З одного боку, без співвіднесення із цінністю об'єкта не можна говорити про значимість емоцій стосовно нього. З іншого боку, характеристика емоцій як своєрідних оцінок дійсності або, точніше, одержуваної інформації про неї - загальноприйнята точка зору філософів, фізіологів і психологів. Емоція «зацікавлено» оцінює дійсність і доводить свою оцінку до організму мовою переживань. Поява почуттів, емоційного стану може не тільки спричинити досить сильне переживання, але й перетворитися в спонукальну силу дій, стати однією із серйозних ланок, що визначає мотивацію поведінки людини. Поява нових, стійких видів емоційного ставлення й переживань змінює внутрішній світ людини.

Третій елемент при становленні цінностей - внутрішня творча сила, воля - це вищий рівень регуляції особистості, який дозволяє їй протистояти неприйнятним для неї формам поведінки. У реалізації моральних цінностей важливу роль відіграють механізми вольового регулювання. Чим вищий рівень засвоєння моральної цінності, тим значніші вольові зусилля застосовує молодший школяр для її реалізації. Між емоціями й волею існує тісний взаємозв'язок. Як вольова, так і емоційна сфери регулюють поведінку дитини. У вольових процесах емоційні й інтелектуальні моменти представлені в специфічному синтезі: афект у них виступає під контролем інтелекту.

Формування моральних цінностей - це цілісний психолого-педагогічний процес, відповідний до загальнолюдської моралі, організації всього життя школярів: діяльності, взаємин, спілкування з врахуванням їх вікових і індивідуальних особливостей. Результатом цілісного процесу є формування морально цільної особистості, у єдності її свідомості, моральних почуттів, совісті, моральної волі, навичок, звичок, суспільно значущої поведінки. На думку Б. Лихачова, формування моральних цінностей відбувається за певним механізмом, описаним нижче.

Основою формування моральних цінностей є поняття «моральне почуття» - постійне емоційне відчуття, переживання реальних моральних взаємодій. Норми моралі перетворюються в суб'єктивну моральність тільки завдяки їхньому почуттєвому освоєнню дитиною. Моральність для неї, насамперед, живе почуття, реальний стан і переживання глибокого задоволення або, навпаки, дискомфорту, страждання, фізичної відрази, самозасудження й гіркої каяття. Моральне почуття є системотворчим початком людської моральності. Оцінка морального почуття як першооснови не означає зневаги моральною свідомістю. Розвинена моральна свідомість передбачає знання моральних принципів, норм і одночасно постійне усвідомлення й осмислення свого морального положення в суспільстві, морального стану, відчуття, почуття. Моральна свідомість - активний процес відображення дитиною своїх моральних відносин, станів. Суб'єктивною рушійною силою розвитку моральної свідомості є моральне мислення - процес постійного накопичення й осмислення моральних фактів, відносин, ситуацій, їх аналіз, оцінка, прийняття моральних рішень, здійснення відповідальних виборів. Моральні переживання, муки совісті породжуються єдністю почуттєвих станів, відображених у свідомості, і їх осмисленням, оцінкою, моральним мисленням. Моральність особистості складається із суб'єктивно освоєних моральних принципів, якими вона керується в системі відносин і постійно пульсуючого морального мислення. Моральні почуття, свідомість і мислення є основою й стимулом прояву моральної волі. Поза моральною волею й дієвим практичним ставленням до світу не існує реальної моральності особистості. Вона реалізується в єдності морального почуття й свідомої непохитної рішучості здійснити свої моральні переконання в житті. Моральна поведінка особистості має таку послідовність: життєва ситуація - породжуване нею морально-почуттєве переживання - моральне осмислення ситуації й мотивів поведінки, вибір і прийняття рішень - вольовий стимул - вчинок. Суть формування у школярів вільної моральної волі полягає в тому, щоб навчити їх володіти собою, допомогти знайти внутрішню волю, рішучість непохитної дії відповідно до морального почуття й переконань, утвердження у відносинах з людьми моральних норм. Моральність людини проявляється у свідомій відповідності моральним принципам і звичним формам моральної поведінки.

Результатом морального виховання є моральна вихованість. Вона матеріалізується в суспільно цінних властивостях і якостях особистості, проявляється у відносинах, діяльності, спілкуванні. Про моральну вихованість свідчить глибина морального почуття, здатність до емоційного переживання, страждання, сорому й співчуття. Вона характеризується зрілістю моральної свідомості: моральною освіченістю, здатністю аналізувати, судити про явища життя з позицій морального ідеалу, надавати їм самостійну оцінку. Керувати формуванням моральної свідомості - значить закріплювати у учнів моральні знання. Вищим рівнем моральної поведінки, мірилом моральної стійкості людини є свідоме володіння собою, збереження твердості, вірності моральним переконанням у будь-яких ситуаціях. Досвід моральної поведінки складається з низки моральних учинків, які проявляються в щоденних

життєвих ситуаціях. Саме вчинок характеризує ставлення людини до навколишньої дійсності.

Навчальний процес тісно пов'язаний з орієнтацією молодших школярів на моральні цінності. Важливу роль у формуванні моральних цінностей відіграє навчання в початковій школі. Із вступом до школи настає перелом в умовах розвитку дітей. Увесь уклад життя й цінностей стає іншим. У молодшого школяра відбувається інтенсивне формування якостей особистості, що обумовлюють можливість нових устремлінь і необхідного рівня ставлення до дійсності.

Молодші школярі усвідомлюють гарні й погані вчинки, навички ввічливого ставлення до навколишніх. Прагнення дітей стати школярами є гарним стимулом для формування моральних цінностей. Із приходом учнів до школи коло їх спілкування й обов'язків розширюється. Головним для дітей, як уже було сказано, стає навчання. Крім того, у школі вони повинні навчитися будувати моральні відносини з однокласниками й із учителем. Усвідомлення важливості нових обов'язків і прав визначає готовність дитини виконувати нові вимоги дорослих: сумлінно виконувати шкільні завдання, старанно опановувати знання, брати активну участь у житті класу. Психологи встановили, що молодший шкільний вік характеризується також підвищеною сприйнятливістю до засвоєння моральних правил і норм. Стрижнем виховання, що визначають моральний розвиток особистості в молодшому шкільному віці, є формування гуманістичного ставлення й взаємин дітей, опора на почуття, емоційну чуйність.

На порозі шкільного життя виникає новий рівень самосвідомості дітей, що найбільш точно виражається словосполученням «внутрішня позиція». Факт становлення такої позиції внутрішньо проявляється в тому, що у свідомості дитини формується система моральних норм, яким вона намагається відповідати завжди й скрізь, незалежно від обставин. Учителеві належить пріоритетна роль у формуванні особистості й навчанні школярів, у підготовці їх до життя й суспільства. Учитель завжди є для учнів прикладом моральності й відданого ставлення до праці.

Специфічною особливістю процесу формування моральних цінностей слід вважати те, що він тривалий і безперервний, а результати його відстрочені в часі. Істотною ознакою процесу формування моральних цінностей є його концентрична побудова: розв'язок виховних завдань починається з елементарного рівня й закінчується більш високим. Для досягнення цілей використовуються всі види діяльності. Цей принцип реалізується з урахуванням вікових особливостей учнів.

Молодший шкільний вік - етап розвитку дитини, який відповідає періоду навчання в початковій школі. Дитина, котра поступила до школи, автоматично займає зовсім нове місце в системі відносин людей: у неї з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю. Близькі дорослі, учитель, і навіть сторонні люди, спілкуються з дитиною не тільки як з унікальною особистістю, але і як з людиною, котра узяла на себе зобов'язання (неважливо вільно або із примусу) навчатися, як усі діти в її віці. У цей період закладається основа становлення особистісних якостей учня, формуються механізми пізнання ним навколишнього світу й себе. У молодшого школяра виникають такі психологічні новоутворення, що лежать в основі формування його особистісного ставлення до моральності, цінностей і поведінки відповідно до них: підвищена сприйнятливість до зовнішніх впливів; віра в істинність усього, чому вчать; здатність до засвоєння зразка; становлення волі; усвідомленість; уміння оперувати абстрактними поняттями; здатність до внутрішнього планування, керуючись свідомо поставленими цілями, моральними вимогами й почуттями й ін.

У цьому віці відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки: дитина опановує власною поведінкою, більш точно й диференційовано розуміє норми поведінки у громадських місцях, проявляє підвищену увагу до моральної складової вчинків, прагне дати вчинку моральну оцінку, норми поведінки перетворюються у внутрішні вимоги до себе. Проте для молодшого школяра характерна нестійкість моральних уявлень: свідомо ухвалюючи правила й «навчаючи» їх інших, вони мовби самі утверджуються в тому, що

дійсно відповідає зразку, а за умови протиріччя між зразком і власною поведінкою, легко переконують себе в тому, що вони «зробили так випадково». Уявлення про формальний характер норм і правил перешкоджає нормальному становленню моральної сфери. Тому умовою морального розвитку дитини є знання моральних норм і розуміння їх цінності й необхідності.

Провідну роль у формуванні моральних цінностей дітей відіграє школа, де формуються моральні поняття й переконання й виробляються стійкі навички й звички поведінки учнів. У дітей формуються моральні цінності за допомогою методів морального виховання: переконання, приучення, заохочення й покарання. Дітям прищеплюються необхідні навички й звички поведінки, виховуються моральні почуття й вольові риси характеру.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Вищевикладене дозволяє зробити висновки про те, що у всіх дослідженнях традиційно виділяють три напрямки формування моральних цінностей: когнітивний, емоційний й поведінковий. У процесі формування моральних цінностей необхідно брати до уваги три істотні компоненти, а саме: знання, емоції й волю.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Т. А-З. – М. : «Государственное издательство иностранных и национальных словарей», 1955, С. 479-480.
3. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів. / Г. С. Костюк. // В кн. Психологічна наука, вчитель, учень. / Г. С. Костюк. – К., 1979. – С. 19-32.
4. Ксенофонт. Полное собрание сочинений: в 5-ти ч. / Ксенофонт; пер. с греч.: Г. Янчевецкий. – СПб. : П.В. Луковников, 1887. – 386с.
5. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. / А. С. Макаренко. – М. : Азбука, 2012. – 416с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
7. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2008. – 432 с.
8. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / Р. В. Павелків. – Рівне, 2005. – 455 с.
9. Платон. Диалоги / Платон. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.
10. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс [Текст] : учеб. для студ. пед. вузов: в 2 кн. Кн. 2 : Процесс воспитания / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 575 с.
11. Рапацевич Е. С. Новейший психолого-педагогический словарь [Текст] / Е. С. Рапацевич. – Беларусь : Интерпрессервис, 2010. – 928 с.
12. Сухомлинский В. А. Как воспитывать настоящего человека: Этика коммунистического воспитания. Педагогическое наследие / В. А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1989. – 288 с.
13. Толковый словарь английского языка / Под. ред. А. Хорнби, Э. Гейтенби, Х. Уэйкфилд. – М. : «Сигма-пресс», 1996. – С. 275.
14. Тугаринов В. П. Личность и общество. / В. П. Тугаринов. – М. : Мысль, 1965. – 19 с.
15. Философский словарь / Под. ред. И. Т. Фролова, изд-е 6. – М. : «Издательство политической литературы», 1991. – С. 129.

References

1. Babanskij Ju.K. Izbrannye pedagogicheskie trudy. / Ju. K. Babanskij. – M. : Pedagogika, 1989. – 560 s.
2. Dal' V. I. Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka / V. I. Dal'. – T. A-3. – M. : «Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarij», 1955, S. 479-480.
3. Kostyuk G. S. Navchannya i psy`xichny`j rozvy`tok uchniv. / G. S. Kostyuk. // V kn. Psy`xologichna nauka, vchy`tel`, uchen`. / G. S. Kostyuk. – K., 1979. – S. 19-32.
4. Ksenofont. Polnoe sobranie sochinenij: v 5-ti ch. / Ksenofont; per. s grech.: G. Jancheveckij. – SPb. : P.V. Lukovnikov, 1887. – 386s.
5. Makarenko A. S. Pedagogicheskaja pojema. / A. S. Makarenko. – M. : Azbuka, 2012. – 416s.
6. Ozhegov S. I. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazhenij / S. I. Ozhegov, N. Ju. Shvedova // Rossijskaja akademija nauk. Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova. – 4-e izd., dopolnennoe. – M. : Azbukovnik, 1999. – 944 s.
7. Pavelkiv R. V. Dy`tyacha psy`xologiya [Tekst] : navch. posib. / R. V. Pavelkiv, O. P. Cy`gy`palo. - K. : Akademvy`dav, 2008.- 432 s.
11. Pavelkiv R.V. Rozvy`tok moral`noyi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkil`nomu vici : dy`s. ... doktora psy`xol. nauk: 19.00.07 / R. V. Pavelkiv. – Rivne, 2005. – 455 s.
12. Platon. Dialogi / Platon. – M. : Mysl', 1986. – 607 s.
13. Podlasyj I. P. Pedagogika. Novyj kurs [Tekst] : ucheb. dlja stud. ped. vuzov: v 2 kn. Kn. 2 : Process vospitaniya / I. P. Podlasyj. – M. : VLADOS, 2000. – 575 s.
17. Rapacevich E. S. Novejšij psihologo-pedagogicheskij slovar' [Tekst] / E. S. Rapacevich. – Belarus' : Interpresservis, 2010. – 928 s.
18. Suhomlinskij V. A. Kak vospityvat' nastojashhego cheloveka: Jetika kommunisticheskogo vospitaniya. Pedagogicheskoe nasledie / V. A. Suhomlinskij. – M. : Pedagogika, 1989. – 288 s.
19. Tolkovyj slovar' anglijskogo jazyka / Pod. red. A. Hornbi, Je. Gejtenbi, X. Ujejkfild. – M. : «Sigma-press», 1996. – S. 275.
20. Tugarinov V. P. Lichnost' i obshhestvo. / V. P. Tugarinov. – M. : Mysl', 1965. – 191 s.
21. Filosofskij slovar' / Pod. red. I. T. Frolova, izd-e 6. – M. : «Izdatel'stvo politicheskoi literatury», 1991. – S. 129.

L. Kulakova, R. Kulakov. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMATION OF MORALITY OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL ACTIVITY.

The article is devoted to the researching of the problem of formation of the younger generation's morality in contrast to theoretical and applied researches. The psychological and educational meaning of the conditions and factors of the junior -rearing practices in the educational process is investigated. The basic conditions of the moral education of the primary school pupils are revealed. The primary school age in sensitivity for child's moralization is characterized. The characteristics of the definitions such as "morals", "morality", "moral standards", "moral faculty", "moral emotions", "moral state of awareness", "moral education" are systematized. The basic psychological and educational aspects in the formation of the children's moral standards on the base of moral concepts, ratings, thinkings and convincings are analysed. The basic categories of the moral standards are determined. The main components which have an impact on the formation of the primary school pupils are characterized and the most important conditions of the positive moral personality developing are determined. The characteristics of the formation of the person's moral standards is investigated and characterized. The importance of the principle of unity of moral state of awareness and moral behavior in the formation of the child's morality is proved. The role of the school in the formation of the person's morality is determined.

Key words: *morals, morality, moral standards, moral faculty, moral emotions, moral state of awareness, moral education.*

УДК 376-056.264:51

Л. І. ЛІСОВА

ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ АРИФМЕТИЧНИХ ЗАДАЧ

В статті розглянуто різні підходи до розуміння поняття „навчальна діяльність“, особливості формування та структуру навчальної діяльності учнів молодших класів, а також особливості навчальної діяльності молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення, які можна спостерігати у процесі розв'язування ними арифметичних задач. Аналіз спеціальних науково-методичних джерел та матеріалів проведеного нами дослідження показав, що в молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення рівень засвоєння арифметичних задач переважно низький, а на кожному етапі роботи над ними виникають різні типи труднощів. Запропонована навчально-корекційна система корекції навчальної діяльності молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення у процесі розв'язування арифметичних задач.

Ключові слова: *арифметична задача, здібності, молодші класи, навчальна діяльність, розвиток, формування.*

В статье рассмотрены различные подходы к пониманию понятия "учебная деятельность", особенности формирования и структуру учебной деятельности учащихся младших классов, а также особенности учебной деятельности младших школьников с тяжелыми нарушениями речи, которые можно наблюдать в процессе решения ими арифметических задач. Анализ специальных научно-методических источников и материалов проведенного нами исследования показал, что у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи уровень усвоения арифметических задач преимущественно низкий, а на каждом этапе работы над ними возникают различные типы трудностей. Предложенная учебно-коррекционная система коррекции учебной деятельности младших школьников с тяжелыми нарушениями речи в процессе решения арифметических задач

Ключевые слова: *арифметическая задача, способности, младшие классы, учебная деятельность, развитие, формирование.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування освіти відбулися зміни щодо мети, змісту, процесу реалізації навчальної діяльності школярів, а також щодо структури загальної середньої освіти, зокрема, початкової школи.

Демократизація освіти вимагає від психолого-педагогічної науки пошуку нових шляхів якісного вдосконалення навчання, виховання й розвитку особистості. Особлива увага приділяється розробленню нових підходів, які б забезпечували навчання, виховання і розвиток учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати теоретичного аналізу наукових праць вказують на те, що в них приділялась увага: поняттю „навчальна діяльність“ (Д.Б. Ельконін, А.К. Маркова, С.Я. Рубінштейн, Г.І. Щукіна та ін.); особливостям формування та структурі навчальної діяльності учнів молодших класів (Л.П. Василенко, В.В. Давидов, О.К. Дусавицький, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, О.Я. Савченко, М.В. Савчин, О.В. Скрипченко та ін.); проблемам навчальної діяльності у молодшій школі (Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, Л.В. Занков, Н.О. Менчинська та ін.) [1; 3; 4; 5].

У психолого-педагогічній літературі є різні підходи до розуміння поняття „навчальна діяльність“.